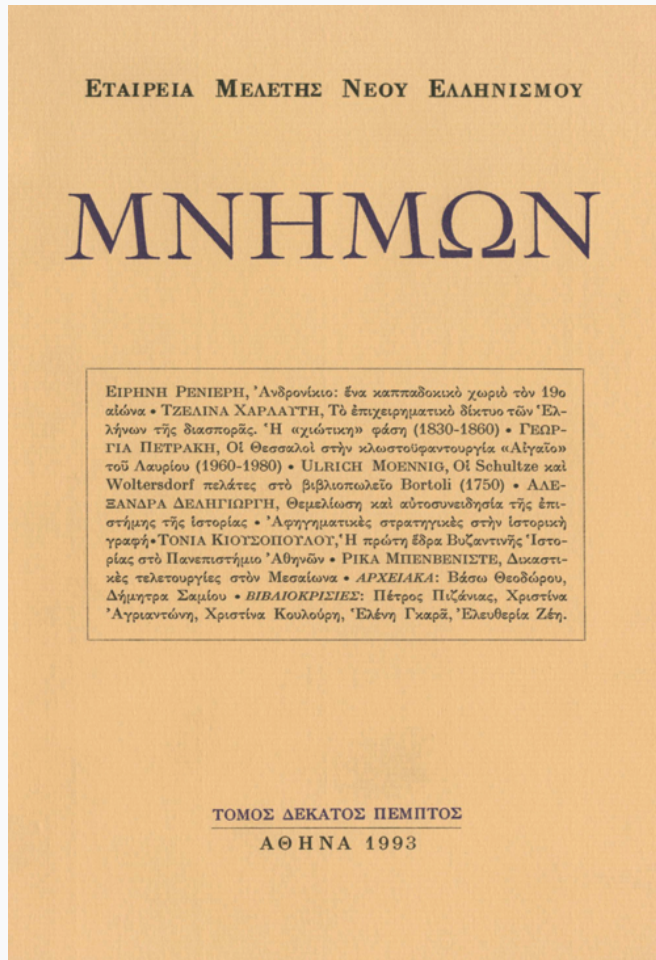

Μνήμων

Τόμ. 15 (1993)

Η ΠΡΩΤΗ ΕΔΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.480](https://doi.org/10.12681/mnimon.480)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ. (1993). Η ΠΡΩΤΗ ΕΔΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ. *Μνήμων*, 15, 257–276. <https://doi.org/10.12681/mnimon.480>

TONIA ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΠΡΩΤΗ ΕΔΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Το έτος 1892 αποτελεί ένα χρονικό όρόσημο για την ιστορία τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν. Τῆ χρονιά αὐτή, ιδρύθηκε ἡ ἔδρα μέσης καὶ νεώτερης Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου καὶ ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο βυζαντινολογικὸ περιοδικό, ἡ *Byzantinische Zeitschrift*. Τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα, ποὺ συνέπεσαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ ὑποκινητῆ τους, τοῦ Κάρολου Κρουμβάχερ, ἤλθαν ὡς κατάληξη τοῦ ἀνανεωμένου ἱστοριοδιφικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ Βυζάντιο¹, τὸ ὁποῖο εἴλκυε, γιὰ λόγους διαφορετικοῦς κατὰ περίπτωσι, ἐνταγμένους πάντως μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ ρομαντισμοῦ, τὴν προσοχὴ τῶν φιλοσόφων Εὐρωπαίων ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ σύστασι τῆς συγκεκριμένης πανεπιστημιακῆς ἔδρας καὶ ἡ ἵδρυσή τῆς *BZ* δήλωναν τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ συστηματικὴ πλέον προσέγγισι τοῦ Βυζαντίου καὶ συνέβαλαν στὴν καθιέρωσι τῆς βυζαντινολογίας ὡς αὐτοτελοῦς ἀκαδημαϊκοῦ κλάδου². Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ, τὸ 1894, ὁ V. G. Vasiljevskij ἐξέδωσε στὴν Πετροῦπολι τὸ δεῦτερο κατὰ σειρὰ βυζαντινολογικὸ περιοδικό, τὰ *Vizantinijskij-*

* Θέλω νὰ εὐχαριστήσω ἰδιαίτερα τοὺς συναδέλφους Μιχάλη Βαρλά, Βαγγέλη Καραμανωλάκη καὶ Παναγιώτη Στάθη, οἱ ὁποῖοι μετέχοντας στὴν ἐρευνητικὴ ομάδα γιὰ τὴ μελέτη τῆς διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο ἔθεσαν στὴ διάθεσή μου κάθε δυνατὴ πληροφορία ἀπὸ τὴ δική τους ἔρευνα καὶ διευκόλυναν, ὅσο οἱ συνθῆκες τὸ ἐπέτρεψαν, τὴν πρόσβασή μου στὸ ἀρχειο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Βλ. σχετικὰ D. Zakythinos, «Le monde de Byzance dans la pensée historique de l'Europe à partir du XVIIe siècle. I. Du Romantisme au Nationalisme», *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft* XV (1966), 41-47 [=Byzance: État-Société-Économie, Variorum Reprints, London 1973, ἀρ. I].

2. Βλ. ὅσα γράφει στὸ *AIEE* 2 (1886), 551, ὁ ρώσος βυζαντινολόγος F. I. Uspenskij: «Ἄλλ' ἔνα αἱ βυζαντινὰ μελέται αἱ γενόμεναι ἐν πολλαῖς χώραις καὶ δημοσιεύμεναι ἐν πολυαριθμοῖς συγγραφαῖς καὶ ἐν διαφόροις γλώσσαις δυνθῶσι νὰ βαδίσωσιν εἰς ἐπεξεργασίαν τοῦ αὐτοῦ προγράμματος καὶ νὰ ἐπιδιώκωσιν ὠρισμένα ζητήματα, πρέπει νὰ συναθροισθῶσι τὰ μέσα πρὸς καθοδήγησιν τῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαραίτητος εἶνε ἡ ἵδρυσις διεθνοῦς ἐταιρείας καὶ φιλολογικοῦ ὄργανου ἀναφερομένου εἰς τὰς βυζαντινὰς μελέτας».

skij Vremennik, ενώ το 1899 ιδρύθηκε η έδρα τής Βυζαντινής Ίστορίας στη Σορβόννη.

Ξεκινώντας άκριβώς από το έτος 1892, έχει ενδιαφέρον να καταγράψουμε τότε και πώς άρχισαν να οργανώνονται σε θεσμικό επίπεδο οι βυζαντινές σπουδές στην Ελλάδα. Έπειδή σημαντικούς από την άποψη αυτή σταθμούς μπορεί να αποτελούν η ίδρυση εταιρειών, η έκδοση ειδικευμένων περιοδικών και η προκήρυξη αντίστοιχων έδρων στο Πανεπιστήμιο, θα θεωρήσουμε δεδομένη την αποκατάσταση του Βυζαντίου, όπως και όσο αυτή έχει συντελεστεί στη συνείδηση των λογίων κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και έπομένως δέν θα την εξετάσουμε παρά μόνον στο μέτρο που έρμηνεύει ή συνεπάγεται τη θεσμική οργάνωση των βυζαντινών σπουδών. Στις βυζαντινές σπουδές συγκαταλέγονται ασφαλώς όλοι οι έπιμέρους έπιστημονικοί κλάδοι που μελετούν το Βυζάντιο, δηλαδή τόσο ή Φιλολογία και ή Αρχαιολογία, όσο και, κυρίως, ή Ίστορία. Στις έπόμενες σελίδες ή προσοχή μας θα έπικεντρωθεί στη Βυζαντινή Ίστορία, καθώς, όπως θα δούμε, ή μέν Βυζαντινή Αρχαιολογία είχε την άφετηρία της στη μελέτη και τη διαφύλαξη των χριστιανικών (αειμνηλίων), ή δέ μεσαιωνική Φιλολογία έχοντας έξαρχής ως άντικείμενο τη λεγόμενη δημόδη λογοτεχνία του Βυζαντίου συνεξεταζόταν μέχρι πρόσφατα με τη νεώτερη Φιλολογία. Με αυτά τα δεδομένα και άκριβώς έπειδή το Πανεπιστήμιο συνοψίζει και αποκρυσταλλώνει τις άλλιώς διάχυτες άπόψεις για την ιστορία και το μακρινό ή κοντινό παρελθόν, έδω θα μάς άπασχολήσει ειδικότερα ή πρώτη έδρα Βυζαντινής Ίστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών: θα εξετάσουμε τις ύποδοχές που ύπηρχαν στο Πανεπιστήμιο για τη σύστασή της, τις ιδεολογικές και πολιτικές προϋποθέσεις που την προετοίμασαν και την έπέτρεψαν και βέβαια τη σημασία αυτού του γεγονότος για την εξέλιξη των βυζαντινών σπουδών στην Ελλάδα.

Η πρώτη έδρα Βυζαντινής Ίστορίας στο έλληνικό Πανεπιστήμιο προκηρύχτηκε το 1924, αρκετά χρόνια δηλαδή άργότερα από την έδρα του Κρουμβάχερ στο Μόναχο και άφου είχε προηγηθεί, όπως θα διαπιστώσουμε, μιá έντονη κίνηση περί το Βυζάντιο κατά τη διάρκεια τής δεκαετίας 1910-1920. Κυριότερη έκφραση αυτής τής κίνησης, που συνυφαίνεται με την αναβίωση του έθνικου ζητήματος, είναι ή ίδρυση του Βυζαντινού μουσείου (1914) και τής Έταιρείας Βυζαντινών Σπουδών (1918). Παράλληλα, ήδη από το 1911 σημειώνεται ή διάθεση τής βενιζελικής κυβέρνησης να εισαγάγει τη μελέτη του Βυζαντίου στο Πανεπιστήμιο με την ίδρυση αντίστοιχων αυτότελών έδρων. Άπό τις προτεινόμενες, ώστόσο, έδρες μόνον ή έδρα τής Βυζαντινής Τέχνης και Βυζαντινής Αρχαιολογίας ιδρύεται το 1912. "Όσον άφορᾷ στις άλλες δύο, ή μέν έκτακτη έδρα Βυζαντινού Πολιτισμού δέν ιδρύθηκε τελικά, ή δέ έδρα μέσης και νεώτερης Έλληνικής Φιλολογίας συζητείται για πρώτη φορά, χωρίς όμως να πληρωθεί, μόλις το 1918. Γεννάται, κατά συνέπεια, το έρώτημα γιατί άργησε τόσο πολύ να ιδρυθεί μιá αυτότελης έδρα τής Βυζαντινής Ίστο-

ρίας. Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό, ποῦ ἦταν καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς παρούσας ἔρευνας, θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴ φυσιογνωμία καὶ τὸ ἰδεολογικὸ στίγμα τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὀργάνωσής τους.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ μελέτη τῶν συνθηκῶν, μέσα στὶς ὁποῖες τὸ Βυζάντιο ἔγινε ἓνα ξεχωριστὸ ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο, δὲν διαφωτίζει μόνον τὴν ἱστορία τῆς βυζαντινολογίας· συγχρόνως συμβάλλει στὴν ἀνίχνευση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία συνδέθηκε μὲ τὸ παρελθόν της καὶ διαμόρφωσε τὴν ἱστορικὴ τῆς συνείδηση. Ἡ κινήτοποίηση, ἐπομένως, μεμονωμένων ἀτόμων ἢ ομάδων γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, ποῦ ἐντείνεται ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ὕστερα, ὑποδεικνύει καινούριες ἱστοριογραφικὲς ἀνάγκες, ποῦ βέβαια δὲν ἦσαν ἄσχετες πρὸς τὰ γενικότερα πνευματικὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ κινήτοποιήθηκαν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση στὸ γύρισμα τοῦ αἰώνα φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ Δημήτριος Βικέλας. Στὰ χρόνια ἀνάμεσα στὸ 1890 καὶ τὸ 1893 ὁ Βικέλας εἶχε πυκνὴ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Κάρλο Κρουμβάχερ. Οἱ δύο ἄνδρες ἀντάλλαξαν μερικὲς ἐπιστολὲς καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια μέχρι τὸ 1900, ὅποτε χρονολογοῦνται δύο ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες ἐπιστολὲς τοῦ Βικέλα³. Στὶς πρῶτες του ἐπιστολές, μεταξὺ ἄλλων⁴, ὁ Ἕλληνας λόγιος παρηγορεῖ τὸν Κρουμβάχερ γιὰ τὶς δυσκολίες ποῦ ἐκεῖνος συναντοῦσε στὴν προσπάθειά του νὰ καταλάβει μίαν ἔδρα στὰ Πανεπιστήμια τῆς Βαυαρίας⁵ καὶ συγχρόνως τὸν ἀποθαρρύνει ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα νὰ ἐκλεγεῖ, ὅπως τὸ ἐπιθυμοῦσε, καθηγητὴς στὸ Παρίσι⁶. Ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1892 καὶ γιὰ ἀρκετοὺς μῆνες ἀκόμη, θέμα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βικέλα εἶναι ὁ —ἐπιτέλους— διορισμὸς τοῦ Κρουμβάχερ στὴ νεοἰδρυμένη ἔδρα μέσης καὶ νεώτερης Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου⁷. Ὁ Βικέλας ἐπανειλημμένως συγχάριρει τὸν καινούριο καθηγητὴ καὶ τοῦ ἀποκαλύπτει ὅτι ἔχει ζητήσει ἀπὸ τὸν πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν νὰ τὸν παρασημοφορή-

3. Ἡ ἔκδοση ὄλων αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν ἔγινε ἀπὸ τὸν Π. Ἐνεπεκίδη, *Χρηστομάνος-Βικέλας-Παπαδιαμάντης*, Ἀθήνα 1971, 138-161.

4. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐπιστολῶν φαίνεται ὅτι ἓνα βασικὸ μέλημα τοῦ Βικέλα ἦταν ἡ μετάφραση στὰ γερμανικὰ τοῦ *Λουκῆ Λάρα*, γιὰ τὴν ὁποία ἐνδιαφερόταν καὶ ὁ Κρουμβάχερ.

5. Βλ. ἐπιστολὴ ἀρ. 3.

6. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Ἐνεπεκίδης (ὁ.π., 135) ὑποστηρίζει πὼς ἐπιθυμία τοῦ Κρουμβάχερ ἦταν νὰ καταλάβει μίαν θέση στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας. Νομίζω, ὅμως, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Βικέλα ἀρ. 3 εἶναι σαφές ὅτι ὁ γερμανὸς λόγιος ἐστόχευε στὸ Παρίσι. Γράφει ὁ Βικέλας ἀπὸ τὸ Παρίσι: «Ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ εὔρεθῇ ἐδῶ θέσις δι' ὑμᾶς, νομίζω ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει πιθανότης περὶ πραγματοποιήσεώς της...»

7. Ἐπιστολές ἀρ. 13, 14, 16, 20.

σει⁸. Πολλές φορές, τέλος, ο Βικέλας κάνει λόγο για την ΒΖ, την οποία και ο ίδιος με κάθε τρόπο υποστηρίζει.

Οι σχέσεις του Βικέλα με τον Κρουμβάχερ δέν ξέρουμε από πότε χρονολογούνται. Είναι γνωστό ότι ο Κ. Κρουμβάχερ (1856-1909) είχε σπουδάσει κλασική φιλολογία και γλωσσολογία και ότι στα χρόνια των σπουδών του γνωρίστηκε με Έλληνες που σπούδαζαν στη Γερμανία, όπως ήταν ο Ν. Γ. Πολίτης, ο Χρ. Τσουντας και ο Γ. Βιζυηνός⁹. Τον Οκτώβριο του 1884, σε ηλικία 28 χρόνων, ήλθε με υποτροφία της Ακαδημίας Επιστημών του Μονάχου στην Ελλάδα, όπου παρέμεινε μέχρι τον Μάιο του 1885. Τις έντυπώσεις του από την περίπου οκτάμηνη παραμονή του στην Αθήνα και από τις περιηγήσεις του στην ύπαιθρο ο νεαρός Κρουμβάχερ κατέγραψε σε ένα βιβλίο υπό τον τίτλο *Griechische Reise*, στο οποίο είναι φανερό το έντονο ενδιαφέρον του για τη σύγχρονη Ελλάδα¹⁰. Ακριβώς το ενδιαφέρον του αυτό φαίνεται πώς τον έστρεψε προς το Βυζάντιο, και μάλιστα προς τη μεσαιωνική γραμματεία. Έχει σημασία να συγκρατήσουμε επίσης ότι ο Κρουμβάχερ είχε εμπλακεί σε διαμάχη με τον Γ. Ν. Χατζιδάκι και τον Γ. Μιστριώτη γύρω από το γλωσσικό ζήτημα¹¹ και ότι το 1897, όπως ο ίδιος λέγει φανερώνοντας τη στενή του σχέση με την Ελλάδα, είχε αναλάβει στο Μόναχο προσπάθεια υπέρ των Ελλήνων τραυματιών του ελληνοτουρκικού πολέμου¹². Υπενθυμίζεται τέλος ότι το 1891 κυκλοφόρησε η πρώτη έκδοση της *Ιστορίας του της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*. Από την άλλη πλευρά, ο Βικέλας είχε συγχρωτιστεί με τους Ευρωπαίους έλ-

8. Βλ. επιστολή αρ. 24 (21 Νοεμβρίου 1892): «Περὶ παρασημοφοριῶν συστέλλομαι νὰ σᾶς γράψω πλεόν, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσα ἐνθυμίζων τὰ περὶ τούτου ἔπου, μολονότι ἡ βραδύτης ἀφαιρεῖ τὴν χάριν τοῦ πράγματος».

9. Π. Κ. Ξενεκίδης, *Ἀθηναϊκὰ-Ἀττικοβωιωτικὰ-Δωδεκανησιακὰ 1815-1980*, Ἀθήνα 1991, 203.

10. Κ. Krumbacher, *Griechische Reise. Blätter aus dem Tagebuche einer Reise in Griechenland und in der Türkei*, Berlin 1886 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἐκδ. Δ. Καραβία, 1979). Ἀποσπάσματα μεταφρασμένα ἐκδίδει ὁ Ξενεκίδης, ὁ.π., 206-238.

11. Μὲ ἀφορμὴ τὸ βιβλίο του γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὁ Μιστριώτης ἐπετέθη ἐναντίον τοῦ Κρουμβάχερ κατηγορώντας τον ὅτι «ἐγένετο χάριν κέρδους διευθυντῆς σλαβικοῦ φροντιστηρίου καὶ πράκτωρ τοῦ πανσλαβισμοῦ». Ὁ ἴδιος ὁ Κρουμβάχερ λέγει ἀπαντώντας στὸν Μιστριώτη (βλ. *Νουμᾶς*, τχ. 313, 12 τοῦ Ὀκτωβρίου 1908): «Αἱ κατὰ τοῦ βιβλίου μου αἰτιάσεις ὡς ὑποκρύπτοντος δῆθεν πολιτικούς σκοποὺς συνεπικινώθησαν εἰς τὸ τέλος εἰς τὴν ἀπίστευτον συκοφαντίαν ὅτι ἐγὼ εἶμαι πληρωμένος ἀπὸ τὴν ρωσικὴν κυβερνήσιν διὰ νὰ ἀποδείξω τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς νέας ἐλληνικῆς καὶ συνεπῶς καὶ αὐτῶν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων». Τὶς ἐπιθέσεις του ὁ Μιστριώτης δημοσίευσε στὶς ἐφημερίδες *Ἀθηνα* (3 Ἰουλίου 1908) καὶ *Ἀθηναί* (22 καὶ 24 Ἰουλίου, 24 καὶ 26 Ὀκτωβρίου 1908). Γιὰ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ Χατζιδάκι μετὸν Κρουμβάχερ ὡς πρὸς τὴν καταγωγή τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας βλ. Δ. Βαγιακάκος, *Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941). Βίος καὶ ἔργον*, Ἐν Ἀθήναις 1977, 34-37, 62-66, ἔπου ἀναφορὰ στὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τῶν δύο ἀνδρῶν.

12. Βλ. τὴν ἀπάντησή του στὸν *Νουμᾶ*, ὁ.π., 8.

ληνιστές πού δὲν εἶχαν «ὡς ἀποκλειστικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐνασχόληση τὴν ἀρχαιότητα»¹³ καὶ ἤθελαν νὰ κατανοήσουν τὴ συγκαρινή τους Ἑλλάδα μέσα καὶ ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ της παρελθόν¹⁴. Ὁ ἴδιος ἐξέδωσε τὸ 1874 τὴ μελέτη του *Περὶ Βυζαντινῶν*¹⁵, μὲ τὴν ὁποία ἐσκόπευε νὰ ἀποδείξει «ὅποῖος ἦτο ἀληθῶς ὁ Βυζαντινὸς κόσμος»: πάντοτε ἐξἄλλου παρακολουθοῦσε καὶ ἐνίσχυε τὴν ἐπιστημονικὴ κίνηση γιὰ τὰ μεσαιωνικὰ καὶ νεοελληνικὰ γράμματα¹⁶. Ἔτσι, ἡ προσωπικὴ σχέση τοῦ Βικέλα μὲ τὸν Κρουμβάχερ, ἂν παραβλέψει κανεὶς τὴν τακτικὴ του νὰ καλλιεργεῖ τὶς κοινωνικὲς του σχέσεις γιὰ ἀνά γνωρισθῆ εἰς τὴν Φραγκιανήν¹⁷, μπορεῖ εὐκόλα νὰ γίνεῖ κατανοητὴ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν κοινῶν πνευματικῶν τους ἀναζητήσεων. Καὶ οἱ δύο, ἀπὸ διαφορετικὴ βέβαια ἀφετηρία καὶ μὲ διαφορετικὰ ἐφόδια ὁ καθένας, ζώντας ὡστόσο μέσα στὸ ἴδιο πνευματικὸ κλίμα, πλησιάζουν καὶ μελετοῦν τὸ Βυζάντιο.

Ἐκεῖνο πού ἐκτὸς τῶν ἄλλων διακρίνεται στὶς ἐπιστολές πού μελετᾶμε εἶναι ἡ πολιτικὴ σημασία, τὴν ὁποία ἀποδίδει ὁ Βικέλας στὴν ἴδρυση τῆς ἔδρας στὸ Μόναχο. Αὐτὸ συμβαίνει σὲ μία ἐποχὴ, ὅπου ἡ Ἑλλάδα προσπαθεῖ νὰ λύσει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα, καὶ γι' αὐτὸ χρειάζεται τὴν ὑποστήριξη καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς Εὐρώπης¹⁸. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ἡ ἴδρυση μιᾶς ἔδρας νεοελληνικῶν σπουδῶν σὲ εὐρωπαϊκὸ πανεπιστήμιο θὰ εἶχε ἀκριβῶς καὶ τὸ νόημα τῆς ἀποδοχῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς πνευματικῆς τους παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους μὲ πιὸ ἴσους ὅρους. Λόγω ἀσφαλῶς τῆς σπουδαιότητος τοῦ γεγονότος, ὁ Βικέλας παρακινεῖ τὸν ἑλληνα ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸν πρῶταν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν νὰ ἐκφράσουν τὴν εὐαρέσκειά τους πρὸς τὴ βαυαρικὴ κυβέρνησι¹⁹.

13. Μαριάννα Δήτσα (ἐπιμ.), Δημήτριος Βικέλας, *Λουκῆς Λάρας*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1991, 88.

14. Δήτσα, ὁ.π., 83-85.

15. *Περὶ Βυζαντινῶν*. Μελέτη ὑπὸ Δημητρίου Βικέλα, Ἐν Λονδίῳ 1874. Ἡ μελέτη κυκλοφόρησε τὸ 1878 μεταφρασμένη στὰ γερμανικὰ ἀπὸ τὸν Wagner καὶ στὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὸν Legrand. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τρεῖς διαλέξεις, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίστηκαν ἀπὸ τὸν γάλλο βυζαντινολόγο A. Rambaud ὡς «compte-rendu» τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δημοσιευμάτων περὶ Βυζαντίου (Δήτσα, ὁ.π., 89).

16. Στὶς ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ὀφελίμων Βιβλίων πού ἴδρυσεν ὁ Βικέλας κυκλοφόρησαν μεταφράσεις βυζαντινῶν μελετῶν, ὅπως ἡ μελέτη τοῦ ὀλλανδοῦ Δ. Κ. Ἐσσελιγκ, *Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς* (1911) καὶ δύο μελέτες τοῦ Καρολίδη, *Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος* (1904) καὶ *Ὁ αὐτοκράτωρ Διογένης ὁ Ρωμανός* (1906).

17. Ὁ ἴδιος ὁ Βικέλας ἔλεγε: «Ὅπως δὲποτε κατόρθωμα εἶναι νὰ γνωρισθῶ εἰς τὴν Φραγκιανὴν ὡς συγγραφεὺς, καὶ πρὸ πάντων νὰ γίνω ἀφορμὴ καλῶν λόγων διὰ τὸν Ἑλληνισμόν». Τὸ παράθεμα (A. A. Οἰκονόμου, *Δημήτριος Μ. Βικέλας*, Ἀθήνα 1953, 247) καὶ ὁ σχολιασμός του ἀπὸ τὴν Δήτσα, ὁ.π., 86.

18. Ἐλλη Σκοπετέα, *Τὸ «πρότυπο βασίλειον» καὶ ἡ μεγάλη ἰδέα. Ὅψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στὴν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα 1988, 169-170.

19. Βλ. ἐπιστολὴ ἀρ. 14: «Ὡμίλησα σήμερον εἰς τὸν ὑπουργόν μας ἐπὶ τῶν Ἐξωτε-

Παράλληλα πρὸς τὴ σημασία πού εἶχε ἡ ἴδρυση τῆς συγκεκριμένης ἔδρας γιὰ τὴν ἐξωτερική, θὰ λέγαμε, πολιτική τῆς Ἑλλάδας, ὁ Βικέλας φαίνεται ὅτι νοιάζεται καὶ γιὰ τὶς βυζαντινὲς σπουδὲς καθεαυτές. Αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ ὑποστήριξή του πρὸς τὴν ΒΖ καὶ ἡ ἀγωνία του νὰ ἐγγράψει ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερους συνδρομητές. Ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς του μάλιστα προκύπτει ὅτι μὲ τὴ μεσολάβησή του ἐγγράφηκε συνδρομητὴς καὶ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Τὸ ἐνδιαφέρον, ἐξάλλου, μὲ τὸ ὅποιο παρακολουθεῖ τὶς δραστηριότητες τοῦ Κρουμβάχερ, καὶ οἱ σχετικὲς πληροφορίες πού τοῦ στέλνει ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὑποδηλώνει ὅτι ὁ ἴδιος θεωρεῖ σημαντικὴ τὴν καθιέρωση τῆς μεσαιωνικῆς φιλολογίας σὲ πανεπιστημιακὸ ἐπίπεδο.

Στὸ Μόναχο ἡ νεοἰδρυμένη μετὰ ἀπὸ πολλὰς δυσκολίες²⁰ ἔδρα ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴ μεσαιωνικὴ καὶ νεώτερη Ἑλληνικὴ Φιλολογία. Ὅπως εἴπαμε, πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη πανεπιστημιακὴ ἔδρα στὴν Εὐρώπη μὲ ἀντικείμενο τὸ Βυζάντιο. Θὰ ἀκολουθήσει τὸ 1899 ἡ ἔδρα Βυζαντινῆς Ἱστορίας στὴ Σορβόννη, μὲ καθηγητὴ τὸν Ch. Diehl. Τὴν ἴδια χρονιά, τὸ 1899, ὁ Κρουμβάχερ ἴδρυσε μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἔδρας του τὸ βυζαντινὸ φροντιστήριον. «Τὸ φροντιστήριον τοῦ Κρουμβάχερ εἶχε χαρακτῆρα ἐντονώτερον φιλολογικόν, καὶ ἐξηρευνῶντο ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν αἱ τρίβοι τῆς ἀπεράντου μεσαιωνικῆς λογοτεχνίας καὶ γλώσσης», σημειώνει στὴ νεκρολογία του γιὰ τὸν Κρουμβάχερ ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἀντιπαραθέτοντας τὸ Μόναχο πρὸς τὸ Παρίσι, ὅπου «ἡ ἱστορία ἢ βυζαντινὴ, ὁ πολιτισμὸς ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνικὸς, καὶ ἰδίως ἡ τέχνη ἢ βυζαντινὴ εἶναι τὸ ἀγαπητὸν μέλημα τῶν γάλλων διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν»²¹. Τὸ 1923, ὁ διάδοχος τοῦ Κρουμβάχερ, A. Heisenberg, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐορτῆς γιὰ τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τοῦ φροντιστηρίου, τόνιζε «τὴν ὑλικὴν συνδρομήν, ἣν Ἑλληνες φιλοπάτριδες καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις παρέσχον εἰς τὸ σεμινάριον»²². Πολλοὶ λόγιοι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα παρακολούθησαν μαθήματα στὸ σεμινάριον τοῦ Μονάχου²³, στὸ ὅποιο ἀνδρώθηκαν

ρικῶν, ἔγραψα δὲ καὶ πρὸς τὸν ἐν Βερολίνῳ πρέσβυν μας. Ἐλπίζω αἱ συστάσεις μου νὰ μὴ μείνουν ἄκαρποι, καὶ νὰ ἐκφράσῃ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις πάλιν τὴν εὐαρέσειαν διὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο».

20. Ἐνεπεκίδης, *Χρηστομάνος - Βικέλας...*, ὅ.π., 135· πρβλ. καὶ ἐπιστολὴ ἀρ. 14.

21. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, «Κάρολος Κρουμβάχερ. Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ», *ΑΙΕΕ* 7 (1910), 180-181.

22. *Νέος Ἑλληνομνημῶν*, τ. ΙΗ', τχ. Δ' (31 Δεκεμβρίου 1924), 454.

23. Βλ. ὅσα λέγει ὁ Δ. Γληνὸς πρὸς τὸν Ν. Γ. Πολίτη σὲ ἐπιστολὴ του (Ἰένα, 14/27 Ὀκτωβρίου 1908): «Παρετήρησα ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐδῶ ἐρχομένων πρὸς τελειοποίησιν ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν, ἄλλοι δὲ τρέπονται καὶ εἰς τὰ Βυζαντινά, ἢ μᾶλλον ὅλοι διευθύνονται καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ» (Π. Μουλλᾶς, *Ὁ Λόγος τῆς ἀπουσίας. Δοκίμιον γιὰ τὴν ἐπιστολογραφίαν μὲ σαράντα ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1992, 313.

ἐπιστημονικὰ οἱ πρῶτοι Ἕλληνες βυζαντινολόγοι, ὅπως ὁ Κ. Ἀμαντος καὶ ὁ Φ. Κουκουλές.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὸ γύρισμα τοῦ αἰώνα, στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας ὅ,τι ἔχει σχέση μετὰ τὸ Βυζάντιο διδάσκεται ἐν παρόδῳ. Ὁ Παπαρρηγόπουλος, πού, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει²⁴, εἰσήγαγε τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἥτοι τὴν συνήθως λεγομένην Βυζαντινὴν Ἱστορίαν» στὰ μαθήματά του κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1859-1860²⁵, ἔχει πεθάνει καὶ ὁ διάδοχός του, ὁ Π. Καρολίδης, ἀκολουθεῖ τὴ γραμμὴ του στὸ μάθημα τῆς Γενικῆς Ἱστορίας²⁶. Παράλληλα, ὁ Σπ. Λάμπρος, ἔκτακτος καθηγητῆς ἀπὸ τὸ 1887 στὴν ἔδρα τῆς Παγκόσμιας Ἱστορίας, ἔχοντας ὁ ἴδιος ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ Βυζάντιο, καθιερώνει τὴ μελέτη του στὰ μαθήματα καὶ τὰ φροντιστήριά του. Κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία καὶ ἡ Βυζαντινὴ Φιλολογία δὲν διδάσκονται αὐτοτελῶς στὸ Πανεπιστήμιο. Ἔχει ἐνδιαφέρον νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ 1911 (18-6-1911), στὴν αἰτιολογικὴ ἔκθεση τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς Παιδείας ἐπὶ τοῦ σχεδίου νόμου «Περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» προτείνεται ἡ ἴδρυση στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ μιᾶς ἔκτακτης ἔδρας Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ²⁷. Στὸ Βασιλικὸ Διάταγμα, ὡστόσο, «Περὶ καθορισμοῦ τῶν τακτικῶν ἐδρῶν διδασκαλίας ἐν τῇ Θεολογικῇ, Νομικῇ καὶ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» (Φ.Ε.Κ. 190/20-7-1911), ἀπαντοῦν 2 ἔδρες τῆς Γενικῆς Ἱστορίας, 1 ἔδρα τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ 1 ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας. Στὸ «Υπόμνημα», ἐπίσης, «τῶν Σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ ὑποβληθέντος εἰς τὴν Βουλὴν...» (1911), ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολή, τῆς ὁποίας κοσμητήτορας ἦταν ὁ

24. Βλ. τὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ Πανεπιστήμιο τὸ ἔτος 1888 (Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Κ. Παπαρρηγόπουλος*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1986, 380): «Ἡ τοιαύτη τῆς Ἱστορίας ἡμῶν τύχη δὲν ἔπαυσε οὐδ' ἐπὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου. Δύο μόναι ὑπῆρχον κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτῷ ἱστορικῇ ἔδρῃ, ἡ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν· μόλις δὲ μετὰ 14 ἔτη ἤρχισε νὰ διδάσκηται ἀπὸ τῆς καθέδρας ταύτης ἡ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς». Ὡστόσο, σύμφωνα μετὰ τὸν κατάλογο ποὺ κατάρτισαν ὁ Βαγγέλης Καραμανωλάκης καὶ ὁ Παναγιώτης Στάθης βασιζόμενοι στὰ προγράμματα διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, ὁ Θ. Μανούσης εἶχε διδάξει καὶ αὐτὸς σὲ προηγούμενα χρόνια μέση βυζαντινὴ ἱστορία.

25. Βλ. τὸν ἐναρκτήριο λόγο του αὐτοῦ τοῦ ἔτους, Δημαρᾶς, ὁ.π., 206.

26. Σύμφωνα μετὰ τὸν προαναφερθέντα κατάλογο ὁ Καρολίδης δίδαξε Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1894-1895, 1899-1900, 1900-1901 καὶ Ἱστορία τοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1906-1907, 1907-1908.

27. Ἐπίσης προτείνεται καὶ μία τακτικὴ ἔδρα μέσης καὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Βλ. Α. Βρυχέα - Κ. Γαβρόγλου, *Ἀπόπειρες μεταρρύθμισης τῆς Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης (1911-1981)*, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1982, 152. Οὔτε, ὅμως, ἡ ἔδρα τῆς Φιλολογίας περιλαμβάνεται στὸ ΦΕΚ 190/20-7-1911.

Σπ. Λάμπρος, έκρινε αναγκαίες, ανάμεσα σε άλλες, τις έδρες τής μέσης και νέας Έλληνικής Φιλολογίας και Γλώσσας και τής Βυζαντινής Τέχνης²⁸. Διατρέχοντας εξάλλου τον κατάλογο τών καθηγητῶν τής Φιλοσοφικῆς Σχολῆς διαπιστώνουμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἄδ. Ἀδαμαντίου, κανέναν ἄλλο δὲν εἶναι διορισμένος σὲ ἔδρα, τακτικὴ ἢ ἔκτακτη, συναφῆ πρὸς τὸ Βυζάντιο²⁹. Ἡ προτεινόμενη, λοιπόν, ἔκτακτη ἔδρα Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ τελικὰ δὲν ιδρύθηκε. Θὰ πρέπει νὰ φθάσουμε στὸ 1924, γιὰ νὰ συναντήσουμε τὴν πρώτη ἔδρα Βυζαντινῆς Ἱστορίας, τὴν ὁποία κατέλαβε ὁ Κ. Ἄμαντος³⁰. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἡ σχετικὴ συζήτηση εἶχε ἀρχίσει ἐνωρίτερα καὶ ἤδη τὸ 1922 στὴ συνεδρίαση τῆς 10ης Ὀκτωβρίου, ὁ κοσμητορας, καθὼς ἐπίκειται νέος ὀργανισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου, διατυπώνει πρὸς τὴ Σύγκλητο τὴν πρόταση πού, ὅπως λέγει, ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα ἐντονου προβληματισμοῦ τῆς Σχολῆς γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐδρῶν τῆς Ἱστορίας,

28. Ὑπόμνημα τῶν Σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ τοῦ Ὄργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ ὑποβληθέντος εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ Κου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδύσεως, Ἐν Ἀθήναις 1911, 2.

29. Α. Κ. Σκαρπαλέζος, Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἱστορικὰ κείμενα καὶ ἱστορικὰ στοιχεῖα, Ἀθήνα 1964, 162-170.

30. Ἡ προκήρυξη τῆς ἔδρας ἔγινε στίς 4-3-1924. Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων ὀρίστηκαν οἱ καθηγητῆς Γ. Σωτηριάδης, Θ. Βορέας καὶ Σ. Κουγέας. Ἡ πρώτη συνεδρίαση τῆς Σχολῆς γιὰ τὴν πλήρωση τῆς ἔδρας ἔγινε στίς 7-10-1924 καὶ ἡ συζήτηση, πού κατέληξε στὴν ἐκλογή τοῦ Ἄμαντου, ἐπαναλήφθηκε στίς 15-10-1924. Ὑποψήφιοι ἦσαν οἱ Ἄμαντος, Βέης, Ι. Βογιατζίδης καὶ Μιχ. Βολονάκης. Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς (Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου. Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας. Περὶ τῆς πληρώσεως τῆς κενῆς τακτικῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Ἀθήνα 1924) ὁ Βέης χαρακτηρίστηκε («κράτιστος περὶ τὴν μέσσην ἑλληνικὴν φιλολογίαν», ἀλλὰ κρίθηκε ὅτι ἐστὲρεῖτο τῶν «καθαρῶς ἱστοριογραφικῶν προσόντων»), τὰ ὁποῖα διέθετε ὁ Ἄμαντος. Ἐπαρκῆς κρίθηκε καὶ ὁ Βογιατζίδης, ἐνῶ ἀπορρίφθηκε ἐξαρχῆς ὁ Βολονάκης, πού εἶχε ἤδη ἀποτύχει νὰ ἐκλεγῆι στὴν ἔδρα τῆς Γενικῆς Ἱστορίας τὸ 1918. Ὁ Ἄμαντος κρίθηκε μὲ βάση 16 ἱστορικῆς ἐργασίες του, 10 γλωσσικῆς καὶ μερικῆς παιδαγωγικῆς (βλ. Κωνστ. Ι. Ἀμάντου, Ὑπόμνημα Πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου. Ἐπὶ τῇ ὑποβολῇ ὑποψηφιότητος διὰ τὴν τακτικὴν ἔδραν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Ἀθήναι χ.χ., 1-9). Ἀπὸ αὐτῆς σπουδαιότερες θεωρήθηκαν οἱ μελέτες του: *Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen. Beitrag zur neugriechischen Ortsnamenforschungen*, München 1903· «Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου», *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον*, τ. Β' (1915)· «Ἡ ἔλσις τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων», *Χιακὰ Χρονικὰ* 4 (1914)· Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν Μεσαίωνα, Ἐν Ἀθήναις 1919 καὶ *Μακεδονικά*. Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν καὶ ἐθνολογίαν τῆς Μακεδονίας, Ἀθήναι 1920 («τὸ ἄριστον καὶ ἐπιστημονικώτατον τῶν ἔργων τοῦ ὑποψηφίου»), κατὰ τὴν κρίση τῆς ἐπιτροπῆς). Ἐκτιμῆθηκε ἐπίσης «ὅτι οὗτος ἔχει ἤρεμον καὶ σεμνὸν χαρακτῆρα καὶ ὅτι ἔχει διδακτικὴν ἱκανότητα ἢς δείγματα παρέσχη... εἰς τὰς πρὸς ἀνώτερον ἀκροατήριον διεξαχθείσας εἰδικὰς διαλέξεις καὶ ἀνακοινώσεις...». Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. τὰ ἀδημοσίευτα Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, (Συνεδρίες τῆς 7ης καὶ τῆς 15ης Ὀκτωβρίου 1924).

ὡς ἐξῆς: Ἀρχαία Ἱστορία, Ἱστορία Μέσων καὶ Νεωτέρων Χρόνων, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ Βυζαντινῆ Ἱστορία³¹. Στὴν ἴδια συνεδρίαση γνωστοποιεῖται ὅτι «ἔκρινε προσέτι ἢ τε ἐπιτροπεῖα τῶν συνελθόντων εἰς σύσκεψιν καθηγητῶν καὶ ἡ Σύγκλητος ὅτι ἡ ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας ἔνεκα τῆς σπουδαιότητος καὶ ἐκτάσεως αὐτῆς καὶ διότι τὰ ἐδάφη ἐφ' ἃ ἐκτείνεται εἶναι ἀκόμη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεξερευνήτα, ἔπρεπε νὰ ἀπασχολήσῃ πλείστους ἐπιστήμονας. Διὰ τοῦτο δὲ ἐλήφθη ἀπόφασις, ὅπως ἀντὶ τῆς ἔδρας ταύτης ὀρισθῶσι δύο ἔδραι ἐν τῷ Νέῳ Ὁργανισμῷ εἰς ἃς ἐδόθη ἡ ὀνομασία 1) Ἐδρα Βυζαντινῆς Τέχνης 2) Ἐδρα Βυζαντιακοῦ Δημοσίου καὶ Ἰδιωτικοῦ Βίου». Τὴν ἔδρα τοῦ Δημοσίου καὶ Ἰδιωτικοῦ Βίου τῶν Βυζαντινῶν καταλαμβάνει τελικὰ τὸ 1931 ὁ Φ. Κουκουλές³². Τὸ 1925 ἐξάλλου ὁ Ν. Βέης ἐκλέγεται στὴν ἔδρα τῆς μέσης καὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Εἶχε προηγηθεῖ ἄλλη μία προκήρυξη τῆς ἴδιας ἔδρας τὸ 1918, ὅπου ὑποψήφιοι ἦσαν ὁ Α. Μπούτουρας καὶ ὁ Φ. Κουκουλές³³. Ὁ Κουκουλές διορίστηκε τὸ 1926, χωρὶς ὅμως νὰ διδάξῃ, στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης³⁴, ὅπου καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἔγινε τελικὰ ὁ Ι. Κ. Βογιατζίδης.

Ἐν τῷ μεταξύ, στὸν εὐρύτερο ἐπιστημονικὸ χῶρο πυκνώνουν τὰ γεγονότα ποὺ ὑποδεικνύουν ἓνα ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ Βυζάντιο. Τὸ 1909 ἰδρύεται ἡ βραχύβια, ὡς φαίνεται, Βυζαντιολογικὴ Ἑταιρεία, ποὺ ἐκδίδει τὸ ἐπίσης βραχύβιο (1909, 1910) περιοδικὸ *Βυζαντίς*: τὸ 1912 προκηρύσσεται ἡ ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, τὴν ὁποία καταλαμβάνει ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου· τὸ 1914 ἰδρύεται τὸ Βυζαντινὸ μουσεῖο καὶ τὸ 1918 ἡ Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἐχει προηγηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ ἰδρυση τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας (1882) καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1884) στὴν Ἀθήνα, καθὼς καὶ τῆς Ἑταιρείας τῶν Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν (1880) στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ ὁποῖες, ἀν καὶ δὲν ἐστόχευαν ἀποκλειστικὰ στὴ μελέτη τοῦ Βυζαντίου, ὥστόσο «παρεσκεύασαν νέον ἔδαφος εἰς τὰς βυζαντιακὰς ἐρεῦνας», ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ Σπ. Λάμπρος. Ὁ Λάμπρος ἐπίσης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι σχεδίαζόταν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἰδρυση «εἰδικοῦ βυζαντιακοῦ περιοδικοῦ ρητῶς διεθνοῦς», ἡ ὁποία ὅμως ἀνεστάλη, ὅταν ἀναγγέλθηκε ἡ ἔκδοσις τῆς *BZ*³⁵.

31. Πρακτικά, ὁ.π., (Συνεδρία τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1922).

32. Ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης, «Φαίδων Ι. Κουκουλές», *ΕΕΒΣ* 23 (1953), ι', ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἔδρα ἰδρύθηκε εἰδικῶς γιὰ τὸν Κουκουλέ, ἐξ οὗ καὶ καταργήθηκε μετὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο (1954).

33. Πρακτικά, ὁ.π.

34. Τωμαδάκης, «Φαίδων Ι. Κουκουλές», ὁ.π., ι'.

35. Σπ. Λάμπρος, «Βυζαντιακὰ παραλειπόμενα», *Μικτὰι Σελίδες*, Ἀθῆναι 1905, 363· τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι ἡ μετάφρασις στὰ ἑλληνικά τοῦ ἄρθρου τοῦ Λάμπρου, «Byzantinische Desiderata», *BZ* 1 (1892), 185-201.

Ἡ «ἐν Ἀθήναις Βυζαντιολογικὴ Ἑταιρεία» ἰδρύεται μὲ σκοπὸ «τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τοῦ Βυζαντιακοῦ Βίου ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑπὸ πᾶσαν αὐτοῦ ἔκφανσιν, πρὸς δὲ τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν πορισμάτων τῶν περὶ τὸ Βυζάντιον μελετῶν»³⁶. Πρόεδρος τῆς εἶναι ὁ Κ. Γ. Ζησίου καὶ γεν. γραμματέας ὁ Ν. Βέης· ἄλλα μέλη τοῦ Διοικητικοῦ τῆς Συμβουλίου ἀναφέρονται ὁ Μιχαὴλ Γούδας, ὁ Ἄριστ. Κούζης καὶ ὁ Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Στὸ καταστατικὸ τῆς Ἑταιρείας ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς ὀρίζονται καὶ τὰ μέσα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιτύχει τοὺς σκοποὺς τῆς. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ συγχρότηση εἰδικῆς περὶ τὸ Βυζάντιο βιβλιοθήκης καὶ ἡ ἔκδοση περιοδικοῦ «καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ, γραφομένου εἰς τὰς κυριωτάτας γλώσσας». Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς σύντομες εἰδήσεις ποὺ καταγράφονται στὸ τέλος τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς δύο τόμους τῆς *Βυζαντίδος*, στὶς δραστηριότητες τῆς Ἑταιρείας, ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὸ καταστατικὸ τῆς, περιλαμβάνονται διαλέξεις ἐπιστημονικῆς, ὅπως χαρακτηρίζονται στὸ περιοδικό (γιὰ παράδειγμα, διαλέξεις τοῦ Βέη, τοῦ Ζησίου, τοῦ νομισματολόγου Κ. Μ. Κωνσταντόπουλου, τοῦ θεολόγου Κ. Δυοβουνιώτου, κ.ἄ.), διαλέξεις ἐκλαίκευτικῆς ἀπὸ τὸν Γ. Τσοκόπουλο, τὸν Ι. Μ. Δαμβέργη καὶ τὸν Ἄλ. Φιλαδέλφεια, ὑπομνήματα σχετικὰ μὲ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα καὶ «βυζαντιολογικὰ ἐκδρομαῖα». Ἡ ἔλλειψη σαφέστερων πληροφοριῶν γιὰ τὴν Ἑταιρεία μᾶς δυσκολεύει νὰ ἐντοπίσουμε τὸ στίγμα τῆς. Ὅσο πάντως οἱ διαθέσιμες πληροφορίες τὸ ἐπιτρέπουν, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι διακριτὸς ὁ ἐπιστημονικὸς τῆς χαρακτήρας.

Ὡς πρὸς τὸ Βυζαντινὸ μουσεῖο, ἡ ἴδρυσή του συνδέεται καταρχὴν μὲ τὴν ἀλλαγὴ στὸ πνεῦμα καὶ τοὺς στόχους τῆς θεραπευόμενης στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ἀρχαιολογίας, ἡ ὁποία παύει ἀπὸ κάποια στιγμή καὶ ὕστερα νὰ εἶναι μόνον χριστιανική, νὰ ἔχει δηλαδή ὡς ἀποκλειστικὸ ἀντικείμενο μελέτης τὰ «κειμήλια» τῆς χριστιανικῆς λατρείας, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀντίστοιχων ἐρευνῶν γιὰ τὸ Βυζάντιο ποὺ ἀναπτύσσονται τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν Εὐρώπη ἀποκτᾶ ἐπιστημονικότερο προσανατολισμὸ καὶ εὐρύτερα ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντα. Ἐπιπλέον, ὁ χαρακτήρας τοῦ Βυζαντινοῦ μουσείου σχετίζεται καὶ μὲ τὴν ἐπιστράτευση τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας στὸ ἐθνικὸ ζήτημα ποὺ εἶναι ἀκόμη ἀνοιχτό³⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἴδρυση ἐνὸς μουσείου μὲ «τὸ ὄνομα τὸ συμβολίζον τὴν ὅλην ἱστορικὴν ἔννοιαν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς αὐτο-

36. *Καταστατικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Βυζαντιολογικῆς Ἑταιρείας*, Ἐν Ἀθήναις, τύποις ἐφημερίδος «Τὸ Κράτος» Θ. Τζαβέλλα, 1909, 1.

37. Γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ τὴ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντινοῦ μουσείου βλ. Ὁλγα Γκράτζιου, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ μουσείου: Τὰ πρῶτα χρόνια», *Μνήμων* 11 (1987), 54-73.

κρατορίας...»³⁸ δηλώνει σαφῶς ὅτι ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου μέσα στὸ πνεῦμα τῆς συνέχειας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἔχει συντελεστεῖ.

Τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου στὴ συλλογικὴ συνείδηση δηλώνει καὶ ἡ ἔδραση τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἀπὸ ἀνθρώπους πού, μὲ ἐξαιρέση τὸν Κουκουλέ, δὲν ἔχουν εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ σχέση μετὰ τὸ βυζαντινὸ παρελθόν. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἔκθεση τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας πού δημοσιεύεται στὸν πρῶτο τόμο τῆς Ἐπετηρίδος τῆς³⁹, τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴ σύστασή της εἶχε ὁ Γ. Τσοκόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐκάλεσε στὸ γραφεῖο του γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τοὺς Γ. Ε. Τυπάλδο, Φ. Κουκουλέ, Ν. Καλογερόπουλο καὶ Πλ. Ροδοκανάκη, μαζὶ μετὰ τὸν Θ. Βολίδη. Σκοποὶ τῆς Ἑταιρείας ὀρίστηκαν «ἡ ἐνίσχυσις τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν ἐν γένει μελετῶν, ἡ ἐκλαίττεισις τῶν γνώσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἡ διέγερσις τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν χιλιετῆ περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας». Τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας συγκεκριμενοποιεῖ ἀκόμη περισσότερο ὁ Γ. Σωτηρίου, ὁ ὁποῖος σὲ διάλεξί του μετὰ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπίσημης ἐμφάνισής τῆς Ἑταιρείας τὸ 1919 τονίζει μετὰ ἔμφραση τὸν ἐθνικὸ της χαρακτήρα⁴⁰. Ἡ ἐθνικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑταιρείας, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἀναβιώνει τὸ ὄραμα τῆς ἐθνικῆς ἀποκατάστασης, ἐξηγεῖ ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ τὴ σύνθεσή της ἀπὸ ἀνθρώπους πού εἶχαν διάφορες ἰδιότητες καὶ προέρχονταν καὶ ἀπὸ τὶς δύο ἀντιμαχόμενες πολιτικὰ παρατάξεις⁴¹. Ἡ Ἑταιρεία εἶχε πλούσια δραστηριότητα ἀπὸ τὰ πρῶτα

38. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐκφράζει ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου καὶ τὴν παραθέτει ἡ Γκράτζιου, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία...», ὁ.π., 65.

39. *ΕΕΒΣ* 1 (1924), 365-381.

40. «Ἡ σύστασις Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν... εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ ὄνειρα τῆς φυλλῆς μας εὐρίσκονται εἰς τῆς πραγματοποιήσεως τὴν ὁδόν, δὲν εἶνε δὲ μακρὰν ἢ στιγμὴν, καθ' ἣν θ' ἀντηγήσῃ καὶ πάλιν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς Ἀγίας Σοφίας ὁ τόσον γνώριμος εἰς αὐτοὺς ὕμνος "Τῆ Ὑπερμάχῳ"...» — εἶνε χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς συναισθήσεως τῆς ἱστορικῆς μας καταγωγῆς καὶ τῆς προπαρασκευῆς διὰ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἡ Φυλὴ μας θὰ ἐπιτελέσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς προσεχέεις χρόνους τῆς εἰρήνης» (*Αἱ Βυζαντιναὶ Σπουδαί. Διάλεξις... τῇ 26ῃ Ἰανουαρίου 1919*, ὑπὸ Γ. Α. Σωτηρίου, ἐφόρου τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, Ἐν Ἀθήναις 1920, 1). Τὶς θέσεις τοῦ Σωτηρίου σχολιάζει καὶ ἡ Γκράτζιου, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία...», ὁ.π., 70-71.

41. Στὸ πρῶτο Δ.Σ. τῆς Ἑταιρείας μετεῖχαν ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος ὡς πρόεδρος, ὁ Φ. Κουκουλές ὡς γεν. γραμματέας καὶ οἱ Ι. Μ. Δαμβέργης, Γ. Τσοκόπουλος, Γ. Ε. Τυπάλδος, Ι. Ζερβός, Σπ. Θεοδορόπουλος, Αἰμιλία Καλλιγᾶ, Νικ. Δ. Καλογερόπουλος, Π. Δ. Καλογερόπουλος, Ἀρ. Κούζης, ἀρχιμ. Χρυσ. Παπαδόπουλος, Κ. Ν. Ράδος, Γ. Σωτηρίου ὡς μέλη. Ἀναγράφονται ἐπίσης τὰ ὀνόματα 342 μελῶν τῆς Ἑταιρείας, τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τῶν ὁποίων, ἂν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐντοπιστοῦν, θὰ μᾶς ἔδιναν μιὰ σαφὴ εἰκόνα τῶν «βυζαντινολογούντων» αὐτὴν τὴν ἐποχὴ. Ἀνάμεσά τους πάντως βρισκόμαστε γνωστὰ ὀνόματα λογίων ἢ φιλολόγων, ὅπως ὁ Βογιατζίδης, ὁ Μ. Δένδιας, ἡ Ρόζα Ἰμβριώτη, ὁ Ι. Κακριδῆς, ὁ Φ. Κόντογλου, ὁ Γ. Λαμπρίδης, ὁ Γρ. Ξενόπουλος, ὁ Ἀν. Ὀρλάνδος, ὁ Ἀλέξ.

κιάλας χρόνια τῆς Ἰδρυσῆς της μὲ διαλέξεις, μὲ κινητοποιήσεις γιὰ τὴ διάσωση βυζαντινῶν μνημείων, ἰδιαιτέρα στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχές, μὲ ἀποστολὲς στὸ "Άγιον Όρος καὶ ἀπὸ τὸ 1924 μὲ τὴν ἔκδοση τῆς *Ἐπετηρίδος της*. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1920 ἰδρύθηκαν ἐπίσης δύο τμήματά της, ἕνα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἕνα στὴ Σμύρνη. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἔγνοια τῶν μελῶν της γιὰ ἐκλαϊκευτικὲς διαλέξεις, πού εἶδαμε ὅτι ἀποτελοῦσε καὶ ἕναν ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς Βυζαντιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ ἔγνοια τους αὐτὴ μᾶς παραπέμπει στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἑλληνικῆς ιστοριογραφίας, ὅπως ἀπαντοῦν κατὰ τὸν 19ο αἰώνα. Ὁ διδακτικὸς ρόλος τῆς Ἱστορίας, «πρακτικώτερος τοῦ συνήθους»⁴², ὑποχρεώνει τοὺς ἐπιστήμονες, ἐν προκειμένῳ τὶς Ἑταιρεῖες, στὴν ἐκλαϊκευσὴ της, πολὺ περισσότερο καθὼς ἐνδιαφέρονται γιὰ μιὰ ἱστορικὴ περίοδο πού ἐν πολλοῖς παρέμενε σκοτεινὴ καὶ καθυστέρησε νὰ ἐνσωματωθεῖ στὴ βασικὴ ἐκπαίδευση⁴³. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἀκόμη γιὰ τὰ θέματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ ὅτι ἡ Ἑταιρεία, καθὼς ἐπίκειται ἡ ἴδρυση τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὑποδεικνύει τὴ σύσταση «τεσσάρων ἐδρῶν πρὸς προαγωγὴν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, ἧτοι τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τῆς Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, τοῦ Ἰδιωτικοῦ Βίου τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῆς μεσαιωνικῆς Γλώσσης καὶ Φιλολογίας»⁴⁴. Λίγο ἀργότερα, ἡ Ἑταιρεία διαμαρτύρεται γιὰ τὴ σχεδιαζόμενη κατάργηση τῆς ἑδρας τοῦ Δημοσίου καὶ Ἰδιωτικοῦ Βίου τῶν Βυζαντινῶν⁴⁵. Ἄν ἐπιχειρήσουμε πάντως νὰ συγκρίνουμε τὴν Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν μὲ τὴν προκάτοχό της, τὴ Βυζαντιολογικὴ Ἑταιρεία, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ στόχοι της εἶναι περισσότερο πολιτικοὶ σὲ σχέση μὲ τὸν χαρακτῆρα ἐκείνης πού, ὅπως εἶδαμε, φαίνεται ἀμιγέστερα ἐπιστημονικῶς⁴⁶.

Πάλλης, ἡ Εὔα Σικελιανοῦ, ὁ Ι. Συκουτρῆς, ἡ Ἀθ. Ταρσούλη, ὁ Ἀχ. Τζάρτζανος, ὁ Δ. Τσοποτός, ἡ Ἀγγ. Χατζημιχάλη κ.ἄ. Ἐπίσης βρίσκουμε ὀνόματα γόνων γνωστῶν οἰκογενειῶν, ὅπως τῶν Ἐμπειρίων, Καλλιγᾶ, Μαζαράκη, Μανσόλα, Μπότσαρη.

42. Σκοπετέα, *ὁ.π.*, 176-177.

43. Χριστίνα Κουλοῦρη, *Ἱστορία καὶ Γεωγραφία στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα (1834-1914). Γνωστικὸ ἀντικείμενο καὶ ἰδεολογικὲς προεκτάσεις*, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολογίας, Ἀθήνα 1988, 34-46.

44. *ΕΕΒΣ* 1 (1924), 372.

45. *ΕΕΒΣ* 2 (1925), 366: «Ἡ Ἑταιρεία προθύμως φροντίζουσα περὶ παντὸς ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τὸν Βυζαντινὸν κόσμον καὶ τὴν μελέτην αὐτοῦ, ἐνεργῶς ἐπενέβη παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις, ὅταν ἐπεζητήθη ἡ μείωσις παρ' ἡμῖν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν διὰ τῆς προτάσεως τῆς περικοπῆς τῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἑδρας τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν βυζαντινῶν, χάρις δὲ εἰς τὸ ἡθικὸν κύρος καὶ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῆς ἐματαιώθη εὐτυχῶς ἡ σχετικὴ πρότασις. Ἐκπληροῦσα δ' ἐντολὴν τῶν μελῶν... κατέστησεν εἰς τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν γνωστὰς τὰς γνώμας της περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας παρ' ἡμῖν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, ὡς καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν πρέπει αὐταὶ νὰ ὑποστηριχθῶσι».

46. Πολὺ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθη διαπίστωση στὴν *ΕΕΒΣ* 2 (1925), 367: «Ἐπ' ἐσχάτων παρατηρεῖται εὐτυχῶς παρ' ἡμῖν τάσις πρὸς μίμησιν τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου

Ἀπὸ τὴ σύντομη ἐπισκόπηση τῶν γεγονότων ποὺ προηγήθηκε ἔγινε, νομίζω, φανερὸ ὅτι οἱ βυζαντινὲς σπουδὲς οὐσιαστικὰ ὀργανώθηκαν στὴν Ἑλλάδα μέσα στὴ δεκαετία 1910-1920. Μέσα στὴν κρίσιμη ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς αὐτὴν δεκαετία, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀνανεώθηκε καὶ ἀπέκτησε καινούριο περιεχόμενο. Ἐπομένως, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς μὲ ἀσφάλεια ὅτι ἡ προκήρυξη καὶ ἡ πλήρωση τῶν ἀντίστοιχων ἐδρῶν, ὅπως ἐπίσης ἡ ἴδρυση τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ μουσείου, κατὰ τὴ δεκαετία 1914-1924, ἐντάσσονται ἀπολύτως μέσα στὸ εὐνοϊκὸ γιὰ τὸ Βυζάντιο κλίμα, τὸ ὁποῖο καλλιεργεῖται ἀπὸ τὸν προηγούμενο αἰῶνα καὶ τώρα προσαρμόζεται στὶς πολιτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς ἀνάγκες τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς⁴⁷. Ἐπιπλέον, ἡ ἴδρυση τῶν ἀντίστοιχων ἐδρῶν στὸ Πανεπιστήμιο ἐνδέχεται νὰ συνδέεται μὲ τὶς διαμορφούμενες διαθεσιμότητες στὸν χῶρο τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, καθὼς ἐπιστρέφουν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ οἱ πρῶτοι βυζαντινολόγοι. Ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἡ ἴδρυση τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης σχετίζεται μὲ τὴν ἐνίσχυση ποὺ γνωρίζουν στὴν καμπὴ τοῦ αἰῶνα οἱ βυζαντινὲς σπουδὲς διεθνῶς καὶ ὅτι ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου ποὺ ἐκλέγεται σ' αὐτὴν ἔχει σπουδάσει στὸ Παρίσι, ὅπου ἡ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία ἔχει ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους⁴⁸.

Ἐν τούτοις, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴν κίνηση ποὺ παρατηρεῖται περὶ τὸ Βυζάντιο, ὅπως τὴ σχολιάσαμε προηγουμένως, τὴ σύσταση τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, ἀλλὰ καὶ τὴν καθοριστικὴ παρουσία τοῦ Λάμπρου στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, διαπιστώνουμε ὅτι τελικὰ ἡ αὐτοτελὴς ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἄργησε νὰ ἰδρυθεῖ. Ὑποθέτω ὅτι ἡ παρατηρούμενη καθυστέρηση σχετίζεται μὲ τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πρόταση τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς Παιδείας τὸ 1911, ποὺ μνημονεύσαμε προηγουμένως, ἐνισχύει ἡ γνώμη τοῦ Γ. Μιστριώτη γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ Κρουμβάχερ⁴⁹ καὶ γιὰ τὸν γερ-

καὶ ἐν ἄλλοις καὶ ἐν τῇ κατασκευῇ καὶ ἐπιπλώσει οἰκιῶν κατὰ τὸν βυζαντινὸν τρόπον. Ἡ Ἐταιρεία θεωρεῖ αὐτὴν εὐτυχῆ, διότι καὶ τὴν τάσιν ταύτην προκαλεῖ καὶ ὑποβοηθεῖ παρέχουσα τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα εἰς τοὺς ἐταίρους της καὶ πάντα ζητοῦντα τὴν γνώμην καὶ τὴν ἐπέμβασιν».

47. Γιὰ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα αὐτὴν τὴν ἐποχὴ βλ. ἐνδεικτικὰ Ἄννα Φραγκουδάκη, «Ἀπὸ τὸν 19ο στὸν 20ὸ αἰῶνα: τὸ ἐθνικὸ ζήτημα, ἡ μοναρχία καὶ ἡ δύναμις τῶν ἰδεῶν — μιὰ ὑπόθεση ἐργασίας», *Τὰ Ἱστορικὰ* 2 (Δεκέμβριος 1984), 396-401.

48. Γκράτζιου, «Ἀπὸ τὴν Ἱστορία...», ὁ.π., 68.

49. Ὁ Μιστριώτης, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπικείμενη ἐκδοση τοῦ *Θησαυροῦ ὄλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (1908), ἐπετέθη «μετὰ περιφρονήσεως καὶ μομφῆς» καὶ ἐναντίον τῶν μαθητῶν τοῦ Κρουμβάχερ. Στὴν ἐπίθεσή του ἀπάντησαν διαμαρτυρόμενοι οἱ «ἐν τοῖς Γερμανικοῖς Πανεπιστημίοις σπουδάζοντες Ἑλληνες φιλόλογοι», ὑπερασπιζόμενοι τὸν Κρουμβάχερ. Τὸ κείμενο τῆς διαμαρτυρίας (βλ. Δημήτρης Γληνός, *Ἀπαντα*, ἐπιμ. Φ. Ἡλιοῦ, τ. Α', Θεμέ-

μανό βυζαντινολόγο, με τον οποίο είχε έλθει σε όξεία αντιπαράθεση για το γλωσσικό ζήτημα⁵⁰. Το 1918, στη συζήτηση για την πλήρωση της έδρας της Γενικής Ιστορίας ο Γ. Ν. Χατζιδάκις διατυπώνει την άρνητική γνώμη του για τον Σ. Κουγέα, μαθητή επίσης του Κρουμβάχερ, και τη μελέτη του περί 'Αρέθα με τρόπο ένδεικτικό: «λαμβάνεται φροντίς να μάθωμεν πώς απελογήθη ο 'Αρέθας ὅτε κατηγορήθη διὰ συνωμοσίαν, τίνα γνώμην εἶχε περὶ τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ βασιλέως καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀτομικὰ μικρολογήματα οὐδεμίαν ἀληθῶς ἔχοντα σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους»⁵¹. Κάνω, λοιπόν, τὴ σκέψη ὅτι οἱ βυζαντινὲς σπουδές, λόγω τοῦ προσανατολισμοῦ τους καὶ ἐξαιτίας τῶν θεραπόντων τους, θεωρήθηκαν ταυτισμένες με τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξοβελιστέες ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου κυριαρχοῦσε ὁ Μιστριώτης⁵². Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ἀντιδρούσε σὲ κάθε μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια τῆς βενιζελικῆς κυβέρνησης φοβούμενη ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς καινοτομίες κρύβεται δημοτικιστικὸς δάκτυλος⁵³. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων μέσα στὴ Σχολή, με τὸν θάνατο τοῦ Μιστριώτη (1916) καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Χατζιδάκι (1923), δημιούργησε πιθανὸν πρόσφορο ἔδαφος γιὰ τὴ μελλοντικὴ πλήρωσιν τῆς έδρας τῆς Βυζαντινῆς Ιστορίας καὶ τῆς έδρας τῆς μέσης καὶ νεώτερης Φιλολογίας. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι ἦσαν οἱ μαθητὲς τοῦ Κρουμβάχερ ποὺ κατέλαβαν ἐν τέλει τὶς συγκεκριμένες έδρες. Ἡ προκήρυξις, πάντως, τῆς έδρας τῆς Βυζαντινῆς Ιστορίας θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἄτυπης πίεσης ποὺ θὰ ἀσκοῦσε ἡ Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν νομιμοποιώντας με τὸ κύρος τῶν μελῶν της καὶ τὴ δράσιν της τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ εὐρύτερα στρώματα λογίων.

λιο, Ἀθήνα 1983, 149-150) ποὺ εἶναι ἀχρονολόγητο καὶ ἔγραψε ὁ Δ. Γληνός (Γληνός, ὁ.π., 549) τελικὰ δὲν ὑπογράφηκε. Πρὸς ἐπίσης τὸ χωρατὸ τοῦ καθηγητῆ Σπ. Βάση, τὸ ὁποῖο ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Μιστριώτης: «οἱ μεταβαίνοντες εἰς Μόναχον μαλλιαροὶ πρέπει νὰ πέμπωσιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἀποδείξεις τοῦ κουρέως ὅτι κείρονται δις τῆς ἐβδομάδος». Βλ. *Νουμᾶς*, τχ. 313 (12 τοῦ Ὀχτώβρη 1908), 9.

50. Βλ. προηγουμένως σημ. 11.

51. *Πρακτικὸν τῆς Συνεδρίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου διὰ τὴν ἐκλογὴν τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς Ιστορίας*, Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον «Ἐστία», 1918, 7.

52. Θεωρῶ ἐνδεικτικὸ ὅτι κανένας ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῆς Σχολῆς τὸ 1918 (Π. Καρολίδης, Γ. Σωτηριάδης, Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Γ. Ν. Χατζιδάκις, Σ. Σακελλαρόπουλος, Ν. Πολίτης, Γρ. Βερναρδάκης, Π. Καββαδίας, Χρ. Τσουντας, Α. Σκιας, Σ. Μενάρδος, Θ. Βορέας, Θ. Κακρυδῆς), παρὰ τὴ διαφορετικὴ θέση ποὺ ἔχουν σὲ ποικίλα θέματα, δὲν ἀπαντᾷ στὸν κἀτάλογο τῶν πρώτων μελῶν τῆς ΕΒΣ.

53. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Οἱ ἐνδοπανεπιστημιακὲς ἰσορροπίες καὶ ἡ ἀνατροπὴ τους (1910-1926)», *Πανεπιστήμιο: Ἰδεολογία καὶ Παιδεία. Ἱστορικὴ διάστασις καὶ προοπτικὲς*, Ἀθήνα, 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, τ. Α', Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολογίας, Ἀθήνα 1989, 221.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, διαπιστώνουμε διατρέχοντας τὴν ἐργογραφία τους ὅτι ὀρισμένοι ἐπιστήμονες τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα προσέγγισαν τὸν βυζαντινὸ κόσμο μέσα ἀπὸ τὴ θρησκεία, θεραπεύοντας τὴ θεολογία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη· αὐτοί, ὅμως, ὅπως ἀντίστοιχα οἱ νομικοί, καθὼς ἡ σχέση τους μετὰ τὸ Βυζάντιο εἶναι περισσότερο ἀπτή καὶ ἐπομένως πιὸ κατανοητὴ, δὲν μᾶς ἀπασχολοῦν ἐδῶ, παρόλο ποὺ ἐπηρέασαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν. Ἐξίσου ἀπτή εἶναι καὶ ἡ σχέση τῶν ἀρχαιολόγων μετὰ τὸ Βυζάντιο. Γιὰ λόγους ἐξἄλλου ποὺ σχετίζονται μετὰ τὴ φύση τῆς δουλειᾶς τους καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἡ δικὴ τους δραστηριότητα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι ἰδεολογικὰ προσδιορισμένη, οἱ ἀρχαιολόγοι ἀκολούθησαν μιὰ σχετικὰ αὐτόνομη πορεία. Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία παρουσιάζει ἡ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία μελέτησαν τὸ Βυζάντιο οἱ πρῶτοι ἐπαγγελματίες βυζαντινολόγοι. Αὐτοὶ ὀδηγήθηκαν στὸ Βυζάντιο μέσα ἀπὸ τὴ γλῶσσα καὶ κατ' ἐπέκταση μέσα ἀπὸ τὴ φιλολογία. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι τόσο ὁ Ἄμαντος ὅσο καὶ ὁ Κουκουλῆς καὶ ὁ Βογιατζίδης ἐργάστηκαν καταρχὴν στὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας⁵⁴, τὸ ὁποῖο ἱδρυσε τὸ 1914 ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις με σκοπὸ ἀκριβῶς νὰ ἀποθησαυριστεῖ ἐκεῖ «ὀλόκληρος ὁ εἰς τὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φερόμενος ἤδη γλωσσικὸς θησαυρὸς, ἀποτελῶν ἀναμφισβήτητον ἀπόδειξιν τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους», ὅπως ὁ ἴδιος λέγει⁵⁵. Ἡ γλῶσσα ἦταν ἡ ἀσφαλέστερη ἀπόδειξη τῆς συνέχειας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ποὺ παρέμενε τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ ἰδεολογικὸ αἷτημα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ἄμαντος στὸ Ὑπόμνημα ποὺ ὑποβάλλει ὡς ὑποψήφιος γιὰ τὴν ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, με ἀφορμὴ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν γλωσσολογικῶν μελετῶν του, τονίζει ὅτι «ἡ γλωσσικὴ προπαρασκευὴ, ἡ ἀσφαλὴς κρίσις γλωσσικῶν φαινομένων εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὸν ἱστορικὸν τῆς μεσαιωνικῆς μας περιόδου...»⁵⁶. Ὁ Κουκουλῆς αἰτιολογεῖ με ἐναργεῖ τρόπο τὴν ἐνασχόλησή του μετὰ τὸ Βυζάντιο: «ὀρμώμενος ... ἐκ τῆς γνώσεως τῶν βυζαντινῶν πραγμάτων καὶ τῆς βυζαντινῆς γλῶσσης προσπαθῶ δι' αὐτῶν νὰ κατανοήσω καὶ νὰ ἐρμηνεύσω τὰ σημερινά, ἅτινα ἐκείνων φυσικὴ ἐξέλιξις καὶ συνέπεια τυγχάνουσιν»⁵⁷. Ὁ Ν. Β. Τωμα-

54. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκης, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν*, τ. Α', Ἀθῆναι 1956, 79, σημ. 6. Εἶναι πάντως ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ Χατζιδάκις, παρὰ τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸν Κρουμβάχερ, προσέλαβε γιὰ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ κάποιους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, προφανῶς ὡς ἐπιστημονικὰ διαθέσιμους καὶ ἀξιοποιήσιμους γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου του. Ἡ κίνησή του αὐτὴ, ἡ ὁποία ἔρχεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ διαφανομένη στάση του μέσα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, μαρτυρεῖ πιθανὸν τὴν ὀξυδερκεῖα του ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ, συγχρόνως ὅμως ὑποδεικνύει τὰ περιορισμένα περιθώρια κινήσεων ποὺ ὑπῆρχαν μέσα στὴ Σχολή γιὰ τοὺς λόγους ποὺ προαναφέραμε.

55. Βαγιακάκος, *δ.π.*, 46.

56. Ἄμαντου, *Ὑπόμνημα...*, *δ.π.*, 9.

57. Τωμαδάκης, «Φαίδων Ι. Κουκουλῆς», *δ.π.*, 1γ'.

δάκης προχωρώντας περισσότερο, εξηγεί την ένασχόληση του Κουκουλέ με τον ιδιωτικό βίο των βυζαντινών: «Τούτο είναι ευεξήγητον, αν αναλογισθῆ τις ὅτι ὁ μὲν ιδιωτικὸς βίος τῶν μέσων Ἑλλήνων συνάπτεται πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον, ὁ δὲ δημόσιος εἶναι συγγενέστερος πρὸς τὴν Ρώμην, ὅθεν ἐλήφθησαν οἱ θεσμοί. Ἐκ τῆς ἀπόψεως λοιπὸν ταύτης τὸ θέμα δὲν ἐνδιέφερε τὸν Νέον Ἑλληνισμόν, ὡς θέμα συνεχείας»⁵⁸.

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτὲς συμπίπτουν σὲ γενικὲς γραμμὲς μετὰ τις ἀπόψεις τοῦ Βικέλα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεκινήσαμε: «Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶναι ἀρχὴ νέας ἐποχῆς διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, εἶναι ἀφετηρία νέας ἱστορίας, εἶναι μεσότοιχον μετὰ τὸ ἀρχαῖον καὶ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κόσμου»⁵⁹. Ἡ θέση τοῦ Βικέλα γιὰ τὸ Βυζάντιο διατρέχει ὁλόκληρο τὸ βιβλίον του *Περὶ Βυζαντινῶν* καὶ διατυπώνεται ἐπιγραμματικὰ στὸν πρόλογό του: «Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους δὲν ἦτο νὰ πλάσῃ, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ διατηρήσῃ, καὶ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἐξεπλήρωσεν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀναγεννωμένης Εὐρώπης»⁶⁰. Ὁ Βικέλας συμμερίζεται τὴν ἀποψη τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου γιὰ τὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει, ὅπως ἐκεῖνος, αὐθύπαρκτη ἀξία στὰ πνευματικὰ του δημιουργήματα⁶¹. Τὸ Βυζάντιο εἶναι γι' αὐτὸν ἕνα μέσον· μέσον ἐθνικῆς αὐτογνωσίας, κρίκος τῆς ἀλυσίδας ποὺ ἐνώνει τὸν ἀρχαῖο μετὰ τὸν νεώτερο ἑλληνισμό. Ἐπομένως, ὁ ἐνθουσιασμός ποὺ δείχνει γιὰ τὴν ἵδρυση τῆς ἑδρας στὸ Μόναχο καὶ ἡ φροντίδα του γιὰ τὴν *BZ*, τὸ ἐνδιαφέρον δηλαδὴ ποὺ παρατηρήσαμε ὅτι ἔδειχνε γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ἐνδιαφέροντός του νὰ ἐνισχυθεῖ ὁ ἐνδιάμεσος αὐτὸς κρίκος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Μέσον ἐθνικῆς αὐτογνωσίας εἶναι τὸ Βυζάντιο καὶ γιὰ ὅσους τὸ μελετοῦν συστηματικὰ στὴν Ἑλλάδα αὐτὴν τὴν ἐποχὴ· ἡ λογικὴ τῆς συνέχειας διακρίνει τὸ σύνολο τοῦ ἔργου τους. Εἶναι σαφές ὅτι μία γραμμὴ ἐνώνει τὸν Βικέλα μετὰ τὸν Κουκουλέ καὶ τὸν Ἄμαντο⁶² καὶ αὐτὴ ἡ γραμμὴ, ποὺ οὐσιαστικὰ ξεκινάει ἀπὸ τὸν Παπαρρηγόπουλο, γίνεται τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ὀργανώνονται οἱ βυζαντινὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἴδιος ὁ Λάμπρος, προσδίδοντας μιὰ

58. Στὸ ἴδιο, ἰδ'.

59. *Περὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας. Δοκίμιον ἀναγνωσθὲν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Σχολῇ τοῦ Λονδίνου κατὰ τὴν ... 21ην Μαρτίου 1871*, ὑπὸ Δημητρίου Βικέλα, Ἐν Λονδίῳ 1871, 3.

60. *Περὶ Βυζαντινῶν*, ὅ.π., 15.

61. *Περὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας...*, ὅ.π., 27.

62. Πρβλ. τίς ἀπόψεις τοῦ Ἄμαντου: «Ἡ βυζαντινὴ ἱστορία εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἔργον τοῦ αὐτοῦ λαοῦ τοῦ δημιουργήσαντος τὸν μοναδικὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν... Ὁ Ἑλληνισμὸς λοιπὸν ὅπως διεμορφώθη εἰς τὴν Ἀσίαν μετὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου διεθύνει τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὴν διεθύνσιν αὐτὴν ὀφείλονται αἱ ὑπηρεσίαι του εἰς τὴν ἀνθρωπότητα» (Κ. Ἄμαντος, «Τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ Βυζαντιναὶ Σπουδαί», *Μικρὰ μελετήματα*, Ἀθήναι 1940, 128).

ιδιαιτέρη ἀπόχρωση στὴ γραμμὴ τοῦ Παπαρρηγόπουλου, ὑποστήριξε: «Ἰπὸ τὸν Βυζαντινὸν κρύπτεται καὶ παρὰ τὴν ἀρχαΐζουσαν περιβολὴν πολὺ μᾶλλον ὁ νέος Ἕλληνας ἢ ὁ ἀπόγονος τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος»⁶³.

Σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὴν Εὐρώπη, ὅπου ἡ βυζαντινολογία γεννήθηκε ὡς μιὰ ἀκαδημαϊκὴ ἐπιστήμη⁶⁴, στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, οἱ βυζαντινὲς σπουδὲς καλλιεργήθηκαν γιὰ νὰ πληρωθοῦν καὶ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν ὑφιστάμενες ἐθνικὲς καὶ ἰδεολογικὲς ἀνάγκες. Αὐτὸ ἄλλωστε χαρακτηρίζει καὶ τὴν προϊστορία τους κατὰ τὸν 19ο αἰώνα. Ἔτσι ὅμως ἡ ἑλληνικὴ βυζαντινολογία δὲν ἦταν τόσο ἐξαρτημένη ἀπὸ τὶς κλασικὲς σπουδὲς, ὅσο ὑπῆρξε ἡ βυζαντινολογία στὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, ἂν καὶ ἀκολουθοῦσε, ὅπως ἐκεῖνη, τὶς βασικὲς μεθοδολογικὲς ἀρχὲς τοῦ θετικισμοῦ στὴ θεωρία καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ στὴν πράξη. Στὸ πρῶτο τεῦχος τῆς *BZ*, ὁ Σπ. Λάμπρος περιέγραφε τὰ desiderata τῆς βυζαντινῆς ἐπιστήμης⁶⁵. Διαπιστώνοντας τὴν ἔλλειψη ὑποδομῆς, κωδικοποιοῦσε τὶς ἀνάγκες σὲ σύγχρονες ἐκδόσεις τῶν γνωστῶν τὴν ἐποχὴ του ἱστορικῶν καὶ ρητορικῶν κειμένων, ποὺ θὰ βελτίωναν τὴν πεπαλαιωμένη κιόλας σειρὰ τῆς Βόννης, στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ὑπάρχοντος στὰ μοναστήρια κυρίως ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ καὶ στὴ συγκρότηση καταλόγων μὲ χειρόγραφα καὶ ἐπιγραφές. Ἡ ἀξιοποίηση τῶν χρυσοβούλλων, τῶν σφραγίδων, τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν νομισμάτων, ἡ συλλογὴ τοπωνυμίων καὶ ἡ ἀνίχνευση ἐθιμῶν, ἡ χρησιμοποίηση τῆς προσωπογραφίας καὶ τῶν βίων τῶν ἁγίων γιὰ νὰ βρεθοῦν «πειστήρια τῆς δράσεως»⁶⁶, κατὰ τὴν ἔκφρασή του σὲ ἄλλο κείμενό του, ἦταν στὴν ἀντίληψη τοῦ Λάμπρου ἀπαραίτητοι ὄροι γιὰ νὰ φθάσει ἡ βυζαντινὴ ἐπιστήμη νὰ μελετήσῃ τὰ μεγάλα ζητήματα ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀσχολήσουν, δηλαδὴ τὴ διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ ἰδιαίτερο βᾶρος στὸ φορολογικὸ σύστημα καὶ τὴ θεματικὴ ὀργάνωση, τὸ δίκαιο, τὸ ἐμπόριο καὶ τὸν καθημερινὸ βίον. Ἐξέρουμε ὅτι ὁ Λάμπρος ταύτιζε τὴν ἱστορία μὲ αὐτὸ ποὺ ὁ ἴδιος ὀνόμαζε «φυσιολογία τῶν λαῶν» καὶ τὴ διερευνοῦσε «μόνον ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος, μόνον ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ»⁶⁷. Μέσα στὸ κλίμα αὐτό, τοῦ γερμανικοῦ θετικισμοῦ ποὺ ἀπηχοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Λάμπρου, διαμορφώθηκαν καὶ οἱ πρῶτοι ἑλληνες βυζαντινολόγοι. Διαβάζοντας ὡστόσο τὸν κατάλογο τῶν διαλέξεων ποὺ διοργάνωσε τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἰδρυσῆς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, διαπιστώνουμε μιὰ θεματικὴ ποὺ ἀποκλίνει αἰσθητὰ ἀπὸ τὴ θεματικὴ τῶν

63. Λάμπρος, «Βυζαντιὰ παραλειπόμενα», ὅ.π., 365.

64. J. Haldon, «'Jargon' vs. 'the Facts'? Byzantine History-Writing and Contemporary Debates», *Byzantine and Modern Greek Studies* 9 (1984-1985), 95-132, ἰδιαίτερα 124 κ.έ.

65. Λάμπρος, «Βυζαντιὰ παραλειπόμενα», ὅ.π., 362-384.

66. Σπ. Λάμπρος, *Λόγος εἰσιτήριος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, ἐκφωνηθεὶς τῇ 18 Μαρτίου 1887, Ἐν Ἀθήναις 1887*, 4.

67. Στὸ ἴδιο.

βυζαντινῶν μελετῶν στὸν διεθνή χῶρο τὴν ἴδια ἐποχὴ⁶⁸. Ἡ θεματικὴ αὐτὴ ὑπαγορευμένη ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν πρωτεργατῶν τῆς Ἑταιρείας, ὅπως ὁ Κουκουλές, ὑποδεικνύει παράλληλα καὶ τοὺς γενικότερους στόχους τῆς συγκροτούμενης σιγὰ-σιγὰ ἐλληνικῆς βυζαντινολογίας.

Μέσα στὴ συνάφεια αὐτῆ, γίνεται περισσότερο κατανοητὸ γιατί δὲν ὑπῆρχε χῶρος γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ὡς αὐτοτελοῦς ἀντικειμένου στὸ Πανεπιστήμιο, ἀκόμη καὶ ὅταν ἄλλαξε, ὅπως ὑποθέσαμε, ὁ συσχετισμὸς τῶν δυνάμεων στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή. Ἡ βυζαντινὴ ἱστορία εἶτε ἀποτελοῦσε τμῆμα τῆς ἱστορίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, εἶτε θεωροῦνταν ἐνιαία μὲ τὴ νεώτερη ἱστορία. Ἐπιπλέον, οἱ ἀνάγκες τῆς βυζαντινολογίας, ὅπως εἶδαμε ὅτι τις περιέγραφε ὁ Λάμπρος τὸ 1892, τὴν προσανατόλιζαν κυρίως πρὸς τὴ φιλολογία. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ μία ἀποστροφή τοῦ καθηγητῆ Ἐρ. Σιάσση κατὰ τὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἐκλογή καθηγητῆ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας: «Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ ἔργου αὐτῶν [τῶν ὑποψηφίων] πρέπει καθ' ἡμᾶς νὰ διακριθῶσιν οἱ ὑποψήφιοι εἰς δύο κύκλους: 1) εἰς τὸν κύκλον τῶν ἱστορικῶν καθόλου, 2) εἰς τὸν κύκλον τῶν καθαρῶς βυζαντινολόγων»⁶⁹. Εἶναι ἐπίσης ἐνδεικτικὴ ἡ διάκριση τῶν ἐνοτήτων ποὺ ἀπαρτίζουν τὴ βιβλιογραφία, ἡ ὁποία δημοσιεύεται στὴν *ΕΕΒΣ*. Οἱ ἐνότητες εἶναι: α) Φιλολογία μὲ ὑπότιτλο Γλῶσσα - Ἱστορία - Λαογραφία, β) Θεολογία, γ) Τέχνη καὶ δ) Νομικὴ⁷⁰.

Ἡ προκήρυξη, λοιπόν, τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τὸ 1924 ἀποτελεῖ μία τομὴ γιὰ τὴν ἱστορικότερη προσέγγιση τοῦ Βυζαντίου στὴν Ἑλλάδα, ἀντίστοιχη, νομίζω, τῆς τομῆς, ποὺ σήμαινε γιὰ τὴ βυζαντινολογία ἐν γένει ἡ ἴδρυση τῆς ἔδρας τοῦ Κρουμβάχερ στὸ Μόναχο. Συγχρόνως ἔχει σημασία καὶ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία, καθὼς ὑπῆρξε πιθανὸν ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ συζητηθεῖ ὁ χωρισμὸς τῶν ἐδρῶν Ἱστορίας καὶ νὰ καθιερωθεῖ θεσμικὰ ἡ

68. Ὁ κατάλογος δημοσιεύεται στὸν πρῶτο τόμο τῆς *ΕΕΒΣ*, 366-369. Ἐνδεικτικὰ μεταφέρω ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτόν: «Περὶ τοῦ σχολικοῦ ἡμῶν βίου κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους» (Φ. Κουκουλές), «Περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ἐνδύματος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τοῦ κλήρου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους» (Γ. Σωτηρίου), «Περὶ Ἱατρικῆς καὶ δεισιδαιμονίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους» (Ἀρ. Κούζης), «Περὶ Ἑλληνικῆς Φιλανθρωπίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους» (Κ. Ἀμαντος), «Περὶ Πτωχοπροδρόμου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν» (Φ. Κουκουλές), «Περὶ Στεφάνου Σαχλίχη καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα» (Γ. Τσοκόπουλος). Βέβαια, γίνονται διαλέξεις γιὰ τὴ βυζαντινὴ τέχνη καὶ ὀρισμένες «Περὶ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου» (Κ. Σοκόλης), γιὰ τὸν βυζαντινὸ στρατὸ καὶ τὸ ναυτικὸ (Κ. Ράδος, Νικόστρ. Καλομενόπουλος), γιὰ τὴ θέση τοῦ Βυζαντίου στὴ σύγχρονη ἐποχὴ (Ι. Δαμβέργης, Κ. Σοκόλης) κ.ἄ.

69. Πρακτικά, ὅ.π., (Συνεδρία τῆς 15ης Ὀκτωβρίου 1924).

70. *ΕΕΒΣ* 1 (1924), 356-363. Στὴ βιβλιογραφία περιλαμβάνονται «ὅσα ἐγράφησαν κατὰ τὸ 1924 Ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ σχετίζονται μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐπιδιωκόμενον ἐπιστημονικὸν σκοπόν. Ταῦτα ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους».

ἐπιστημονικὴ ἐξειδίκευση κατὰ ἱστορικὲς περιόδους. Βέβαια ἡ συζήτηση ποὺ ἔγινε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ γιὰ τὴν πλήρωση τῆς συγκεκριμένης ἔδρας καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀμαντοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπίστευε ὅτι ὑπάρχουν ὄρια ἀνάμεσα στὴ μεσαιωνικὴ καὶ τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία⁷¹, ὑποδεικνύει τὴν κρατούσα τὴν ἐποχὴ αὐτὴν ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ βυζαντινὴ ἱστορία καὶ τὶς ἀντιστοιχίες πολιτικῆς, μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια, ἐπιλογῆς. Ἐνδεικτικὴ αὐτῶν τῶν ἐπιλογῶν εἶναι ἡ ἐμμονὴ τῆς Συγκλήτου στὴ διατήρηση τῆς ἔδρας τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἡ ὁποία «κυρίως θὰ ἀνασκοπῇ τὴν ὅλην πολιτιστικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν», ὅπως λέγει ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος ὡς κοσμήτορας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κατὰ τὴ συνεδρίαση τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1925, ὅπου ἔγινε συζήτηση «περὶ μετατροπῆς ἐδρῶν»⁷². Παρόμοια ἐπιλογή ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ προκήρυξις τῆς ἔδρας μὲ ἀντικείμενο τὴ μεσαιωνικὴ καὶ νεώτερη Φιλολογία. Ἐχει, ἐπίσης, ἐνδιαφέρον νὰ παρατηρήσουμε ὅτι σὲ ὅλες τὶς νεκρολογίες τῶν πρώτων βυζαντινολόγων τονίζεται μὲ ἔμφραση τὸ γεγονός ὅτι ὑπηρετήσαν τόσο τὶς βυζαντινὲς ὅσο καὶ τὶς νεοελληνικὲς σπουδές⁷³. Οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν ἐπιλογῶν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν μακροπρόθεσμες. Κατὰ τὴν ἐπόμενη δεκαετία, τὴ δεκαετία τοῦ 1930, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Β. Παναγιωτόπουλος, τὸ σχῆμα Βυζάντιο-Νέος Ἑλληνισμὸς ἀντικατέστησε στὴ συνείδηση τῶν προοδευτικῶν διανοουμένων καὶ ἐπιστημόνων τὸ τρίπτυχο σχῆμα τοῦ Παπαρρηγόπουλου ὡς ἀντίδραση στὴν ἀρχαιολατρεία, ποὺ εἶχε ταυτιστεῖ πιά μὲ τὴ συντηρητικὴ παράταξι⁷⁴. Ὁ ἀρχικὸς προσανατολισμὸς τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ ἡ σύνδεσή τους, πραγματικὴ ἢ ἐπινοημένη, μὲ τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα⁷⁵ ἐνισχύουν καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη σκοπιὰ αὐτὴ τὴ διαπίστωση.

71. Ν. Β. Γωμαδάκης, «Κωνσταντῖνος Ἀμαντος (1874-1960)», *Εἰς μνήμην Κ. Ἀμαντοῦ 1874-1960*, Ἀθῆναι 1960, ιδ': «Ὁὔτω ἡ Ἱστορία συνηρτᾶτο πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τῆς σήμερον καὶ ἐτίθετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Τὴν ζωὴν αὐτὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ὁ Ἀμαντος, μετὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον, ἐνιαίαν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, μέσω τοῦ Βυζαντίου, τὴν ἱστορίαν τοῦ ὁποίου ἐδίδασκε, καὶ τῆς ἀνερευνήτου ἐπαρκῶς τουρκοκρατίας, τῆς ὁποίας τὴν ἔρευναν διὰ πολυαριθμῶν μελετῶν προήγαγε, διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἑνδεκα τόμων τοῦ περιοδικοῦ Ἑλληνικά».

72. Σύμφωνα μὲ ὅσα λέγει ὁ Ἐξαρχόπουλος, στὴν ἴδια συνεδρίαση τῆς Σχολῆς ὁ Κουγέας, μειοψηφώντας, ὑποστήριξε ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἔδρα θὰ συγκροουάταν μὲ τὶς ἤδη ὑπάρχουσες ἔδρες τῆς Ἀρχαίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας: Πρακτικά, ὅ.π., (Συνεδρία τῆς 25ης Ὀκτωβρίου 1924).

73. Πλὴν τῶν δημοσιευμάτων γιὰ τὸν Ἀμαντο πρὸς τὴν νεκρολογία τοῦ Τάσου Γριτσόπουλου γιὰ τὸν Ν. Βέη, *ΕΕΒΣ* 28 (1958), 458-462.

74. Β. Παναγιωτόπουλος, «Τὸ ἐθνικὸ ζήτημα στὸ ἔργο τοῦ Νίκου Σβορώνου», *Ἀντί*, τχ. 402 (5 Μαΐου 1989), 45.

75. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ὑποδοχὴ ποὺ ἐπεφύλαξε ἡ ἐφημερίδα *Φοιτητικὴ Συντροφία*, φ. 5-6 (1-15 τοῦ Ἀπριλίου 1926) στὰ «μαθήματα τοῦ κύκλου τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν»:

Ὡστόσο, χωρίς νά παραγνωρίζω τή θέση πού ἀποκτᾶ τὸ Βυζάντιο στή συνείδηση μιᾶς μερίδας τουλάχιστον διανοουμένων με τὸ πέρασμα τῶν χρόνων, ἔχω τή γνώμη ὅτι οἱ Ἕλληνες βυζαντινολόγοι ἐγκαταλείπουν τή σχετικᾶ ἀνεξάρτητη πορεία τους, ὅταν πάψουν πιά νά εἶναι ἐπιτακτικοὶ οἱ ἐθνικοὶ λόγοι. Τὸ 1924 ὁ Σ. Κουγέας στὸ Α΄ Διεθνὲς Συνέδριο τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, πού συνήλθε στὸ Βουκουρέστι, μίλησε «Περὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι» καὶ ἀνὰ τέλος ἐτόνισεν ὅτι μόνον διὰ διεθνοῦς ἐργασίας θὰ φωτισθῶσι τὰ μεγάλα ἱστορικὰ προβλήματα τοῦ Βυζαντίου»⁷⁶. Ἡ ἐνταξίς τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ὡς αὐτοτελοῦς γνωστικοῦ ἀντικειμένου στὸ Πανεπιστήμιο θεωρῶ ὅτι λειτούργησε καταλυτικᾶ, εἴτε ὡς προϋπόθεση εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς σημειούμενης ἀλλαγῆς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴν καὶ ὕστερα, οἱ βυζαντινὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία εἰδικότερα ἀκολούθησαν τὶς κατευθύνσεις τῆς διεθνοῦς βυζαντινολογίας, ἡ ὁποία, ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, ὀριοθετοῦσε χρονικὰ ὅλο καὶ σαφέστερα τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς της.

«Ἐνῶ ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια βλέπαμε τοὺς φοιτητὲς νά καταφρονοῦνε τὴ Μεσαιωνικὴ καὶ Νεώτερη ἱστορία καὶ φιλολογία μας καὶ νά μὴν παραδέχονται καμιά ἐξέλιξη, ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα π.Χ. καὶ δῶθε — σήμερα βλέπουμε τοὺς συναδέλφους μας με πολλὴ ἀγάπη καὶ φιλομάθεια νά παρακολουθοῦνε τὰ μαθήματα καὶ τὰ φροντιστήρια τῶν εἰδικῶν καθηγητῶν τοῦ κ. Ἀμαντου πού διδάσκει Βυζαντινὴ Ἱστορία καὶ τοῦ κ. Βέη πού διδάσκει Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ γλώσσα». Στὸ πρῶτο τῆς φύλλο (10 τοῦ Φλεβάρη 1926), ἐξάλλου, ἡ ἴδια ἐφημερίδα ἐξαίρει τὸν ἐναρκτήριο λόγο τοῦ Ν. Βέη στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἀποδοκιμάζει τὰ «ἐπακόλουθά του». Σύμφωνα με τὴν ἐφημερίδα, ἐπειδὴ ὁ Βέης τόνισε ὅτι «δὲ θὰ μᾶς φοβίσουν τὰ λόγια ἐκείνων πού λένε πὼς ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ εἶναι χυδαία» καὶ εἶπε «μερικὲς ἀλήθειες στὸν ἐναρκτήριό του», δέχτηκε τὴν ἐπίθεση ὀρισμένων ἐφημερίδων καὶ κλήθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας σὲ ἀπολογία. Ἀναφορὰ στὰ μαθήματα τοῦ Βέη γίνεται καὶ στὸ δεῦτερο φύλλο τῆς ἐφημερίδας (15 τοῦ Φλεβάρη 1926).

76. Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. ΙΗ΄, τχ. Β΄-Γ΄ (30 Σεπτεμβρίου 1924), 311.